

Uy-ro'zg'or buyumlari bilan bog'liq urf-odatlar

To'rayeva Shaxlo

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Tarix fakulteti

2- bosqich talabasi

shaxlotorayeva2704@gmail.com

ANNOTATSIYA

Har bir xalqning moddiy va ma'naviy madaniyati uning kundalik turmush tarzi va uy-ro'zg'or buyumlarida o'z aksini topadi. Arxeologik yodgorliklarda topilgan uy-ro'zg'or buyumlar nafaqat amaliy ahamiyatga ega bo'lib, balki diniy va marosimiy urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan. Ushbu maqolada uy-ro'zg'or buyumlari bilan bog'liq urf-odatlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Uy-ro'zg'or buyumlari, obdasta, tandir, xurma, kuv, ko'za, tevana, bigiz, angishvona, pichoq, qoshiq, Darveshona, qozon.

АННОТАЦИЯ

Каждая нация отражает свою материальную и духовную культуру в своем повседневном образе жизни и предметах быта. Предметы быта, найденные в археологических памятниках, имеют не только практическое значение, но также связаны с религиозными и обрядовыми традициями. В данной статье речь пойдет о народных обычаях, связанных с предметами быта.

Ключевые слова: Предметы быта: обдаста, тандыр, хурма, kuv, коза, тевана, бигиз, ангишвона, нож, лошка, дарवेशона, казан.

ABSTRACT

The material and spiritual culture of each nation is reflected in its daily lifestyle and household items. The household items found in archaeological monuments not only have practical significance but are also associated with religious and ceremonial customs. This article discusses the customs related to household items.

Keywords: Household items: pitcher, tandoori, xurma, jug, urn, tevana, awl, thimble, knife, spoon, darveshona, pot.

Kirish. Uy-ro'zg'or buyumlari, asosan, turmushda ishlatiladigan, uy ishlarini amalga oshirishda yordam beradigan va odamlarning kundalik hayotini osonlashtiradigan vositalardir. Ular maishiy texnikalar, oshxona anjomlari, mebellar, kiyim-kechaklar va boshqa kundalik ehtiyojlar uchun zarur bo'lgan buyumlardan iborat. Har bir xalqning o'ziga xos ro'zg'or buyumlari bor va ular milliy urf-odatlar va an'analarga bog'liq holda o'zgaradi. Turli davrlarga oid qazilmalarda topilgan maishiy buyumlar qadimgi odamlarda qanday turmush tarzi bo'lganini va ularning madaniyatini

anglashda muhim manba hisoblanadi. Kulolchilik buyumlari – ibtidoiy jamiyat davridan boshlab, oshxona anjomlari shakli va uslubiga qarab turli xalqlarning hayot, turmush-tarzida o‘z aksini topgan. Metall buyumlar – temir va jezdan yasalgan idishlar, pichoqlar, o‘roq kabi buyumlar ijtimoiy tabaqalanish va texnologik taraqqiyot haqida ma’lumot beradi. Mebel va uy jihozlari – qadimiy uylarning ichki tuzilishi va ro‘zg‘or anjomlari orqali oilaviy hayot va ma’rosimlarning o‘rni aniqlanadi. Uy-ro‘zg‘or buyumlari faqat amaliy maqsadda emas, balki ramziy ma’noda ham ishlatilgan. Idishlar va taom madaniyati – qadimda idish-tovoq shakllari ma’rosim va diniy e’tiqodlar bilan bog‘liq bo‘lgan.

Asosiy qism. O‘zbek xalqi ro‘zg‘or buyumlari orasida **obdasta** (ba’zi hududlarda *oftoba, qadimda chovgum*) alohida ahamiyat kasb etadi. Obdasta – forscha so‘z bo‘lib, qo‘l (yuviladigan suv) ma’nosini ifodalaydi. Obdasta xalqimiz kundalik hayotida har kuni ishlatiladigan rozg‘or buyumi hisoblanadi.

O‘zbek xalqi hayotini **tandirsiz** tasavvur qilish qiyin. Tandir ham har bir xalq uchun mental xususiyat kasb etadi. Tandirning paydo bo‘lishi va undan foydalanishning boshlanishi miloddan avvalgi II ming yillikka bronza davriga borib yetadi. Bronza davridan boshlab insonlar tandirdan foydalanib, undan kundalik ehtiyoji uchun kerak bo‘ladigan non va boshqa narsalarni pishirgan. O‘zbek xalqi madaniyatida tandir qadimdan xosiyatli hisoblanib, nopok, g‘usl qilmasdan tandir-o‘choq yoniga borish hamda ular bilan bog‘liq anjomlarni qo‘lga olish gunoh hisoblangan. Bundan tashqari tandir-o‘choqlarning ustiga chiqish uvol man etilgan. O‘zbek xalqining lisoniy ongida tandir va unga yondosh bo‘lgan o‘choq haqida gap ketganda, tandirlar qadimdan ozodalik va halollik ramzi sifatida qaralib, momolarimiz yoshlarni doimo tandir-o‘choqlarni ulug‘lashga, qadrlashga va doimo toza saqlashga o‘rgatganlar. Xalqimiz orasida tandir-o‘choqqa juda e’tiqod bilan yondashgan. Yoshi ulug‘ insonlarning aytishicha, tandir-o‘choqning o‘z piri bo‘lib, eskirgan tandirni buzayotganda ”Hazrati Mirkulol bobo”ning ruhlariga atab ikkita non sindirilgan. Yoshi ulug‘lar tandirni ”barchani lol qoldirgan mulk”, degan ma’noda ”mulkulol” deb atashgan. Yangi qo‘yilgan tandir yorilib ketmasligi uchun, unga dastlab olov yoqayotgan kishi og‘zini ochmasligi kerak bo‘lgan. Tandirda yopilgan nonlar yaxshi chiqishi uchun bir kishi olov yoqqan, birdaniga ikki kishi o‘tin qalamagan. Voha qarluqlarida yana shunday odat ham bo‘lgan. Yangi tushgan kelin tandirga moy qo‘ygan. Buning zamirida esa xonadonimiz rizqli-nasibali bo‘lsin, o‘chog‘ining olovi o‘chmasin, degan ezgu niyat yotgan. Olov bilan bog‘liq afsonalar ham mavjud bo‘lgan. Qadimgi turkiy xalqlar olovni ayol sifatidatasavvur qilganlar va muqaddas ilohni ”O‘t ona” deb ataganlar. Bu an’ana bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda. Tandirlarning tayyorlanishi va qo‘yilishi va

joylashuvi o‘zbek xalqida hududiy nuqtayi nazardan turli xil. Jahon xalqlarida non tayyorlash bilan bog‘liq o‘ziga xos an‘ananing shakllanishida tandirning o‘rni beqiyos.¹

O‘zbek xalq hunarmandchiligida sopol buyumlar yasash qadimdan mavjud bo‘lib, bugungi kunda ham ushbu an‘ana davom etib kelmoqda. Sopol buyumlar orasida **xum** yasash va undan foydalanish asrlar osha davom etib kelmoqda. Xum biror suyuqlik, don va shu kabilarni saqlash uchun turli kattalikda yasaladigan, og‘zi torroq sopol idishni anglatadi. Suyuqliklarni sifatli saqlashda xumdan boshqa xalqimiz orasida *xurma*, *kuv* kabi ro‘zg‘or buyumlari ham mavjud. Hozirda xurma va kuv kabi buyumlar oz miqdorda bo‘lsa-da mavjud. **Xurma**– qatiq ivitish, sut solib qo‘yish uchun ishlatiladiga sopol idish hisoblanadi.²

Kuv esa sutni chayqatib, yog‘ini olish uchun ishlatiladigan, silindr shaklidagi uzun yog‘och idish va uning uchi yo‘g‘onlashgan tayoqsimon sopi tushuniladi. Kuv o‘zbek xalqi madaniy hayotida bevosita chorvachilik bilan bog‘liq holda asosiy ro‘zg‘or buyumlaridan biri hisoblangan. Kuvda sutni qayta ishlash va yog‘ini olish bilan bog‘liq jarayon mavjud bo‘lib, buni “kuv pishirish” birikmasi orqali ifodalashadi.

3

Ko‘za – sopolidan, loydan tayyorlangan. Dehqonlar yoz payti dalaga chiqanlarida ichimlik suvini normal holatda saqlaganligi uchun, suvni mazkur asbob ichiga solib qo‘yadi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “suv solish, tashish uchun ishlatiladigan qorni keng, bo‘g‘zi ingichka, bir tomonida dastasi bor idish” deb izohlangan. Juda chekka qishloqlarda bu atama eskirmagan, hamon qo‘llanilib kelinmoqda.

Tikish tarixi 20 ming yil oldingi davrga borib taqaladi. Qadimgi odamlar bigizning qadimgi ko‘rinishida hayvon terisini teshib, ularning paylarini teshiklaridan o‘tkazib, o‘zlariga “kiyim” tikkanlar. Toshlardan, hayvonlarning suyaklaridan yoki shoxlaridan yasalgan, dastlabki teshikli ignalar zamonaviy G‘arbiy Yevropa va Markaziy Osiyo hududlarida 17 ming yil ilgari topilgan. Afrikada palma barglarining paylariga bog‘langan, o‘simliklardan qilingan iplar igna sifatida xizmat qilgan. Ularning tevana, bigiz, turli o‘lchamdagi ignalar kabi turlari mavjud.

¹ Qurbonov Islom. Tandirning paydo bo‘lishi va taraqqiyoti arxeologik va etnografik manbalarda. Eurasian journal of academic research. 53b

² Файзуллаева М, Узбек миллий таомлари билан боғлиқ, аънаналар (Сурхон воҳаси мисолида). Т:2010.76

³ O‘zbek xalq ertaklarida hunarmandchilikka oid etnografizmlarning qo‘llanilishi, Hamid Xo‘shmurodovich bozorov. Termiz-2023. 23b

1.Tevana – temirdan tayyorlangan igna. Bug’doy, arpa va shu kabilarning qopga solgandan keyin, yerga to’kilishini oldini olish uchun mazkur qopni og’zini ip bilan, tevana yordamidan tikadilar.⁴

2.Bigiz — poyabzaldo’zlarning igna uchli, yog’och sopli metal asbobi. Avval charmni teshib, keyin ikki tomondan igna suqib tikar edi. Bu ot asli qadimgi turkiy tildagi “nayza”, “o’tkir narsa” ma’nosini anglatadi.

3.Angishvona (fors. angusht — barmoq, vona — saqlovchi) — ish tikishda barmoq uchiga kiyiladigan metall g’ilof.Angishvonaning yon va ustki yuzalarida ignaning keti qadaladigan (toyib ketmasligi uchun) chuqurchalar bo’ladi. Kiyim-kechak, ko’rpa-yostiqlik tikishda barmoqlarga igna sanchilmasligi va ignani qalinroq gazlamadan o’tkazishda ishlatiladi. Qadimda Angishvona charmdan ham yasalgan.⁵

Odamning ovqatlanish tarzi uning madaniyat darajasini tavsiflaydi. Qadim zamonlardayoq ovqatlanish qulayroq bo’lishi uchun turli xil anjomlar ixtiro qilingan. Qoshiqqa o’xshash buyum tosh asrida ham bo’lgan. Misliklar ming yillar oldin yog’och, tosh, fil suyagidan qoshiq yasab, ulardan foydalanganini hamma biladi. Yunon va rimliklar bronza, kumush qoshiqlardan foydalangan. Ularning aksariyati chiroyli, haqiqiy san’at asaridir. O’rta asrlarda qoshiq suyak, yog’och, qalay va jezdan tayyorlangan, boylar esa kumush qoshiq ishlatgan. Pichoq va sanchqilar ham qadim zamonlardan beri ishlatilgan. Ba’zilarning fikriga ko’ra, birinchi sanchqi vazifasini tishchali tayoq bajargan, boshqalar esa uning paydo bo’lishini kamon o’qi bilan bog’laydi. Birinchi, haqiqiy sanchqi uzun, ikki tishli bo’lib, ovqat pishirishda, ayniqsa go’shtni qovurishda kerak bo’lgan.Sanchqi dasturxonda yangi davrda paydo bo’lgan. Hatto 300 yil oldin ham stolda pichoq va sanchqilarning bo’lishi be’mani va g’alati tuyulgan. Angliyada ular juda kam uchragan. Fransiyada ovqat XVII asrgacha qo’lda yeyilgan. Pichoq suyak yoki tosh bo’lagidan, bir tomoni charxlab yasalgan. U insonning birinchi ixtirolaridan biri bo’lgan. Pichoq ham stollarda taxminan 300 yil oldin paydo bo’lgan. Qadimgi odamlar idish-tovoq sifatida atrofidagi tabiiy narsalardan foydalangan. Masalan, keng barg likopcha vazifasini bajargan, idishlar bo’sh qovoqdan yasalgan, qoq ikkiga bo’lingan kokos yong’og’idan esa kosa hosil bo’lgan. Odam idish-tovoq yasashni boshlagach, finjon va likopchalar paydo bo’lgan. Ko’pincha ular ajoyib shakl va bezaklarga ega bo’lgan. Ularning aksariyati — qadimgi yunon, rim va misr vaza, qadah hamda idishlari bugungi kungacha saqlanib qolgan bo’lib, ular haqiqiy san’at durdonalari.⁶ Hunarmandlar tomonidan yaratilgan har bir

⁴Surxandaryo dehqonchilik va chorvachilik etnografizmlarning leksik-semantik tadqiqoti, Shoyimqulova Zarnigor.Termiz-2023.33b

⁵ O’zbek tilining izohli lug’ati.

⁶ <https://sinaps.uz/bilasizmi/12328/>

narsa-buyumning funksiyasi xalq hayotida muhimligi bilan ajralib turadi. Mana shunday asosiy ro‘zg‘or buyumlardan biri **pichoq** hisoblanadi. Dastlab pichoq so‘zi, umumiy nom ostida, “dastaga o‘rnatilgan yassi va uzun tig‘li ro‘zg‘or asbobi” deb yuritildi. Keying davr rivoji har bir ish uchun alohida pichoq turlarining yaratilishiga sabab bo‘ldi: “ro‘zg‘ori”, “oshpichoq”, chopqipichoq”, sallohi”(qassoblar ishlatadigan) “mardona” (erkaklar beliga osib yuradigan), “shamshirak” (qilichdan kichikroq bo‘ladi), “xarbozi” (qovun so‘yiladigan), “chol pichoq” (suyak tozalashga mo‘ljallangan)⁷ turlari xalq hayotida eng ko‘p ishlatiladigan turlari hisoblangan. **Oshpichoq** – uchi to‘mtiq maxsus katta pichoq bo‘lib, qadimdan oshxona uchun kerakli buyum hisoblangan.

1. Yo‘qolgan pichoqning sopi oltin.
2. O‘tmas pichoq qo‘l kesar.
3. Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar, yomon gap bilan pichoq qinidan chiqar. Maqol.
4. Turli asboblarning kesuvchi qismi: pichoq tortmoq, pichoq bilan kesmoq, so‘ymoq.

Qoshiq – ovqat yeyish yoki ichish uchun ishlatiladigan ro‘zg‘or buyumi. Uning yog‘och, kumush, choy qoshiq kabi turlari mavjud. Xalq orasida turli maqollarda ko‘p uchraydi. *Quruq qoshiq og‘iz yirtar. Maqol.*⁷

Tovoq-Yuzi yoyiq, bir oz yalpoq, kosa shaklidagi chuqurroq idish (turli o‘lchamda sopol, chinni, metall, ba‘zan marmardan tayyorlanadi.

Otabek shoshib tokchadan xitoyi norin tovoqni oldi. A. Qodiriy, O‘tgan kunlar⁸

Qozon — cho‘yan, mis, alyuminiy va boshqa metallardan quyib tayyorlanadigan ro‘zgor buyumi; taom pishirish, suv qaynatish va boshqa maqsadlarda ishlatiladi. Qishloqlarda qadimdan davom etib kelayotgan darveshona bayramida uy-ro‘zg‘or buyumlarining ahamiyati yuqori. Ma‘lumki, “darvesh” forscha so‘z bo‘lib, “faqir”, “bechora”, “miskin” ma‘nolarini bildiradi, tasavvuf tariqati vakilini anglatadi. Shuningdek, darvesh darovez so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, eshiklardan rizqini terib yuruvchi degan ma‘noni ham ifodalagan. Shu sababli qadimdan ko‘cha ahli va yo‘ldan o‘tuvchilar uchun uchun ehson tariqasida qilinadigan marosim Darveshona deb nomlangan. Ayrim olimlar ushbu an‘anani darveshlar jamoasidan tarqalgan bayram, deb talqin etadi. Yurtimizning, asosan, janubiy vohalari (Surxondaryo, Qashqadaryo va Samarqandning ayrim hududlari)da har yili bahor faslining birinchi yarmida darveshona marosimi o‘tkazib kelinadi. Qishning yakunlanishi, ilk bahor kelishi paytida o‘tkaziladigan darveshona turli nomlar – darbishona, darshana, darnishona, davrshona, davra oshi, yil boshi, xalqona, ko‘cha oshi, ehson oshi, el oshi va ehson

⁷ O‘zbek tilining izohli lug‘ati.

⁸ Abdulla Qodiriy, O‘tkan kunlar. T:2018. 50b.

davrasi kabi nomlar bilan ataladi. Shuningdek, marosim Buxoro shahrida oshi darveshoni, oshi darveshi, vohaning Navmetan mavzesida oshi darveshon, Qorako‘l tumanida elomon oshi, Andijonda darshana, Qashqadaryoning Langarida varushona deb yuritilgan. Xalqimiz bu mahalni ilikuzildi payti deb ham nomlagan.⁹

Katta doshqozonlarda osh damlanadi, choylar qaynatilib, hamma turli taomlar pishirib kelishadi. Bir mahal oshpazning “eyy, xizmatdagilar palov pishdi, tovoqlarni tayyorlang” degan ovozi eshitiladi. Shundan so‘ng, palov qo‘lma-qo‘l qilinib, birinchi galda keksalarga, undan keyin ayollarga tortiladi. Shuningdek, oshdan bemorlar va kam ta‘minlanganlar uchun alohida tovoqlarga olib qo‘yiladi. Bundan tashqari qozon so‘zi toponimlar tarzida ham mavjud.

Meni millatchilikda ayblashyapti. Bu qip-qizil bo‘hton. Omon bo‘lsam, o‘zim xat yozaman». Otam bizni Qozon vokzaliga kuzatib qo‘ydi. So‘ng poezdimizga ergashib, madori qurib qolguncha yugurib bordi va qo‘llarini silkitib xayrlashdi.¹⁰

Xulosa. Uy-ro‘zg‘or buyumlari nafaqat amaliy vazifalarni bajarish, balki xalqning tarixiy, madaniy va diniy qadriyatlarini aks ettirishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir xalqning turmush tarzini, an‘analari va urf-odatlarini o‘rganish, ayniqsa etnoarxeologik yondashuv orqali amalga oshiriladi. Etnoarxeologik tadqiqotlar bunday buyumlarning faqat amaliy emas, balki ramziy ahamiyatini ham ochib beradi, bu esa xalqning tarixiy yodgorliklari va urf-odatlari bilan bog‘liq yanada boy ma‘lumotlarni taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qurbonov Islom, Tandirning paydo bo‘lishi va taraqqiyoti arxeologik va etnografik manbalarda. Eurasian journal of academic research.
2. Файзуллаева М, Ўзбек миллий таомлари билан боғлиқ, аънаналар (Сурхон воҳаси мисолида). Т:2010
3. О‘zbek xalq ertaklarida hunarmandchilikka oid etnografizmlarning qo‘llanilishi, Hamid Xo‘shmurodovich Bozorov. Termiz-2023.
4. Surxandaryo dehqonchilik va chorvachilik etnografizmlarning leksik-semantik tadqiqoti, Shoyimqulova Zarnigor. Termiz-2023.
5. О‘zbek tilining izohli lug‘ati.
6. О‘zbeklar marosimiy madaniyatida darveshona, Shavkat Bobojonov. Bukhari.uz
7. Abdulla Qodiriy, O‘tkan kunlar. Toshkent 2018.
8. Cho‘qqida qolgan ovchining ohi-zori, Chingiz Aytmatov va Muxtor Shoxonov.
9. <https://sinaps.uz/bilasizmi/12328/>

⁹ O‘zbeklar marosimiy madaniyatida darveshona, Shavkat Bobojonov. Bukhari.uz

¹⁰ Cho‘qqida qolgan ovchining ohi-zori, Chingiz Aytmatov va Muxtor Shoxonov. 8b